

Földesi Ferenc ny. ezredes:

FEJEZETEK A TERÜLETI KATONAI IGAZGATÁSI RENDSZER TÖRTÉNETÉBŐL

A közvetlen katonai ellenőrzéstől az új honvédelmi törvényig (1922–1939)

DOI: [10.35926/HSZ.2020.1.9](https://doi.org/10.35926/HSZ.2020.1.9)

ÖSSZEFOGLALÓ: A trianoni békeszerződésben előírt és a honvédségre vonatkozó törvények életbelépésével kialakult az a jogszabályi környezet, amely már a Magyar Királyi Honvédség további szervezését szolgálta. Megérkeztek Magyarországra a SZKEB¹ tagjai, akik felügyelték a hadseregszervező munkát, illetve a békeszerződés rendelkezéseinek betartását. A területi katonai igazgatási szervezetek – a körletparancsnokságok kivételével – megszűntek, illetve – kikerülve a Honvédelmi Minisztérium alárendeltségéből – névleg egy másik minisztérium fennhatósága alá kerültek. A honvédségről szóló 1921. évi, majd az 1922-ben módosított és életbe léptetett törvények adott felhatalmazást a honvédelmi miniszternek a toborzási szabályzó rendeletek kiadására. Mivel ezek a rendeletek az új kiegészítési rendszert is szabályozták – emellett feladatokat határoztak meg a területi katonai igazgatási szervezeteknek –, érdemes megismerni az ezekben foglaltakat.²

KULCSSZAVAK: SZKEB, hadkiegészítés, toborzás, területi katonai igazgatás, rejtés

¹ SZKEB – Szövetségi Katonai Ellenőrző Bizottság. Működéséről bővebben lásd Juhász Balázs: Olasz–magyar katonadiplomáciai és katonapolitikai kapcsolatok a Bethlen-kormánytól a Gömbös-kormányig. PhD-értekezés. ELTE BTK, Budapest, 2014, 43–57.

² Jelen írás a Honvédségi Szemle 147. évf. 2019/1. számában (99–118.) ugyanezen címmel megjelent tanulmány folytatása. Mivel a szerző már a későbbi időszakok feldolgozásán dolgozik (a tervek szerint egészen a 2000-es évekig bezáróan), így a tanulmányciklus folytatása ez évi számaink egyikében várható. Kiváló áttekintést nyújtanak a téma kutatásához a következő kiadványok: Benke József, tardoskdeddi: A magyar hadügyi közigazgatás alapelemei. Athenaeum Kiadó, Budapest, 1925.; Dombrády Lóránd: Katonapolitika és hadsereg 1920–1944. Ister Kiadó, Budapest, 2000.; Kósa Attila: A Kiegészítő Parancsnokságok megszületése. Új Honvédségi Szemle, 1996/3., 15–21.; Nyilvántartási utasítás a m. kir. honvédség, csendőrség és méneskar számára (ideiglenes tervezet). Budapest, 1934(?); Seregdy Sándor: Korszerű hadseregszervezés. Segédkönyv a M. Kir. Ludovika Akadémia számára. Budapest, 1935.; Serfőző Zoltán: A Szövetségi Katonai Ellenőrző Bizottság és az 1921–22-es magyar honvédelmi törvények. Acta Hungarica, 1995, CII. évf. 59–77.; Szervi határozványok a népgondozó tisztviselők számára. Budapest, Pallas Irodalmi és Nyomdai Rt., 1923. M. Kir. BüM. 9092/Eln.-1923.; Szigeti Lajos: Magyarország hadseregének, szervezeteinek hadkiegészítése a két világháború között. Egyetemi doktori értekezés, Budapest, 1993.; Utasítás az állításkötelesek összeírására. Budapest, 1939. HM R. 41.528/Eln. 16.-1939.

TOBORZÁSI RENDELETEK

A honvédelmi miniszter még a békeszerződésben előírt, és a honvédelmet szabályozó törvénycikk hatálybalépése előtt adta ki a Nemzeti Hadseregbe való önkéntes belépésről szóló felhívását.³ Bár felhívása az önkéntes jelentkezésre vonatkozott – amit a békeszerződés rendelkezései kizárólagos hadkiegészítési formának írtak elő –, kihangsúlyozta, hogy a hadkiegészítés formája nem változott, továbbra is a kötelező katonai szolgálati forma van érvényben.

Az önkénteseknek a törvényhatóságoknál kellett jelentkezni, akik lefolytatták a felvételi eljárást és a vizsgálatokat. Feltétel volt a magyar állampolgárság, erkölcsi és politikai megbízhatóság, 17 és 36 év közötti életkor, nőtlenség és esetleg a gyám vagy a szülő hozzájárulása. A kibocsátott toborzási felhívás célja egyebek között az is volt, hogy a SZKEB-nek tapasztalati tényekkel bizonyítsa a toborzási rendszer életképtelenségét. A „bizonyítás” tökéletesen sikerült, hiszen mindösszesen 200, valóban önként jelentkezőt eredményezett. Ezzel egy időben az Antant és a magyar kormány között lefolytatott egyezkedések nem vezettek eredményre, a törvénycikkben megfogalmazott határidőig át kellett térni az önkéntes jelentkezésen alapuló kiegészítési rendszerre. Közvetlenül ezután – a honvédségi törvény elfogadását követően – a honvédelmi miniszter december 27-én az önkéntes jelentkezésen alapuló kiegészítési rendszer bevezetésének tárgyában kiadott rendeletében ismét felszólította a hadképes korban lévő (17–35 éves) férfilakosságot a fegyveres erő kötelékébe való önkéntes belépésre.⁴ A rendelet mellékleteként kiadott „Hirdetmény” részletesen szolt a jelentkezés feltételeiről, a felvételi eljárásról, a juttatásokról és a szolgálati kötelezettségekről.

A toborzás feladatainak végrehajtásában a törvényhatóságoknak volt a legnagyobb szerepük, hiszen részt vettek az egész felvételi eljárásban, a jelentkezéstől a felavatásig. A honvédség kiegészítése elsősorban a törvényhatóságok (vármegyei, illetve rendezett tanácsú városok önkormányzata) útján történt, de a legénységi állományba belépni kívánó egyének közvetlenül a csapattesteknél is jelentkezhetek felvételre. A Honvédelmi Minisztérium rendszeresen megállapította a felveendő önkéntesek számát, amelyet aztán közölt a törvényhatóságokkal. A meghatározott létszámot a törvényhatóságoknak kötelességük volt biztosítani. A vármegyei törvényhatóság esetében az alispán, (rendezett tanácsú) városi törvényhatóság esetében a polgármester volt a kiegészítés ügyének első számú felelőse, azonban a toborzással kapcsolatos gyakorlati feladatok az alárendelt járási főszolgabírókra, a (rendezett tanácsú) városok esetében a katonai előadókra hárultak.

Közvetlenül a toborzási rendelet kiadása után a honvédelmi vezetés – egyetértésben a többi érintett minisztériummal (külügy-, belügy-, igazságügy-) – egy „szigorúan bizalmas” rendelet kidolgozását kezdte meg. Rendelettervezetében a Honvédelmi Minisztérium abból indult ki, hogy a toborzás terén az „[...] új kiegészítési rendszer idegensége következtében megfelelő eredmény – dacára a legmesszebb menő propagandának – nem fog elértetni [...]”.⁵ Ezért hivatkozva az 1921. évi XLIX. törvénycikk, 12. §-ára, valamint a *Függelékre*,⁶ a meggyőzés mellett felhívta a törvényhatóságok figyelmét a sorsolás lehetőségére is. Irányelvként

³ HL HM 30940/Eln.15-1921.

⁴ Uo.

⁵ HL VKF 1921. I. c. oszt. 227/7- fogalmazvány. In: Hetés Tibor – Morva Tamásné: Csak szolgálati használatra! Iratok a Horthy hadsereg történetéhez 1918–1938. Zrínyi Kiadó, Budapest, 1968, 469.

⁶ A törvényben a törvényhatóságok feladatává teszi a rájuk kiszabott szükséglet fedezését, valamint elégtelen számú önkéntes esetén átmenetileg fenntartja a sorsolás lehetőségét is.

azt határozták meg, hogy a sorsolásnál kellő tapintattal kell eljárni, és a meggyőzésre kell koncentrálni, de szükség esetén az erőszak alkalmazásától sem szabad visszariadni.⁷

A katonai toborzás jelentőségét jelzi az államigazgatás feladatai között Veszprém vármegye alispánjának, a *Veszprémvármegyei Hivatalos Lapban* a toborzásban érintett szervekhez és személyekhez intézett intése: a „[...] közreműködést állandóan figyelemmel fogom kísélni, s ahol netán hanyagságot, vagy bármi tekintetben mulasztást észlelek, a felelős személlyel szemben a legszigorúbb megtorlást fogom alkalmazni”.⁸

Azok a törvényhatóságok, amelyek területén állandó avatóbizottságok működtek, kötelesek voltak minden hónap végén jelentést küldeni a Honvédelmi Minisztériumnak a tárgyában felavatottak számáról, életkorcsoportok, családi állapot, gyermekek száma szerinti bontásban. Mindezek mellett a közigazgatási apparátusra hárult a lakosság tájékoztatása a honvédség által kínált lehetőségekről, ami általában a szolgálatvállalás feltételeiről, a felvételi eljárásról, a szolgálati kötelezettségekről, az előnyökről és kedvezményeikről, valamint a juttatásokról szóló információk közlését jelentette.

A felvétel feltételeinek megfelelően történt meg – a felvételi eljárás során – a jelentkezők közül az alkalmas minősítésük kiválasztása. Ezeket a feltételeket elsődlegesen a honvédségről szóló törvénycikk⁹ állapította meg az alábbiak szerint:

- magyar állampolgárság;
- testi és szellemi alkalmasság;
- erkölcsi érdemesség és nemzeti szempontból való megbízhatóság;
- betöltött 20. és meg nem haladott 25. életév;
- nőtlenység (gyermektelen özvegyesség, elvált állapot).

A jelentkezőknek a megállapított szempontok szerinti megfelelését – az orvosi vizsgálat kivételével – a járási főszolgabírók, városokban a katonaugyi előadók végezték. Az eljárás a személyi adatok megállapításával, ellenőrzésével vette kezdetét. A személyi adatok megállapítása után kerülhetett sor az erkölcsi érdemesség és a nemzeti szempontból való megbízhatóság bizonyításához szükséges vizsgálatokra, amelynek végeztével a jelentkezőt megfelelése esetén „Belépési bizonyítvánnyal” látták el. Az alkalmasnak talált jelentkezőket a járási főszolgabírók (városi katonaugyi előadók) a szellemi és testi alkalmasságuk megvizsgálása céljából a területileg illetékes avatóbizottságokhoz irányították. Ezzel egyidejűleg kiadták részükre az addig keletkezett felvételi iratokat, valamint igazolvánnyal látták el őket.

Az avatóbizottságok egy katona állományú elnökből, egy katonai ügyekben jártas törvényhatósági (vármegyei, városi) tisztviselőből, egy katonai orvosból, valamint segéd-személyzetből álltak.

A toborzási feladatok végrehajtásában a katonai körletparancsnokságok is részt vettek, mint az egyetlen még megmaradt és a honvédség kiegészítéséért felelős területi katonai igazgatási szerv. A körletparancsnok jelölte ki az avatóbizottság elnökét, valamint osztotta el az alkalmas és a felavatott önkénteseket a katonai szervezetek között, továbbá meghatározta a bevonulások időpontját.

A kiadott toborzási rendelet gondot fordított a jelentkezők nyilvántartására is. Igaz, ezt már nem a katonai szervezetek végezték, hanem a jelentkező állandó lakóhelye szerint illetékes községi előljárárság (városi hatóság). Azonban a felavatás utáni adatváltozások

⁷ Hetés–Morva: i. m. 469. (HL VKF 1921. 1. c. oszt. 227/7 – fogalmazvány.)

⁸ Veszprémvármegyei Hivatalos Lap, 1927. november 9., 47. szám, 403.

⁹ 1921. évi XLIX. törvénycikk a m. kir. honvédségről, 10. §. <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=92100049.TV&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei%3Fpagenum%3D39> (Letöltés időpontja: 2019. 09. 26.)

feldolgozása, a nyilvántartás vezetése gyakorlatilag megegyezett a hadköteles nyilvántartás elveivel és gyakorlatával.

Ez a kiadott toborzási rendelet – kisebb módosításokkal¹⁰ – a sorozás újbóli bevezetéséig hatályos volt. Mindez természetesen nem jelentette azt, hogy a honvédelmi vezetés nem tett meg mindent annak érdekében, hogy – többek között – az átadott területi katonai igazgatási szervezeteket ne aktivizálta volna. Ennek lényegét egy 1922. április 29-én megtartott osztályközi értekezleten fektették le. A jegyzőkönyvben – amelyet a honvédelmi miniszter, Belitska Sándor is jóváhagyott – egységes irányelvként azt határozták meg, hogy a kijelölt szervezetek átadására – más minisztériumok fennhatósága alá – haladéktalanul intézkedni kell, az átadásról egy bizalmas jegyzőkönyvet kell felfektetni, amelyben pontosan meg kell határozni az együttműködés formáját, az alárendeltségi és intézkedési jogköröket. A honvédelmi miniszter fő elvként határozta meg, hogy: „Az ügyek lényegi elintézése a HM-ban történik, a cégér az új minisztériumé, az aláírást az osztályvezető adja, illetőleg fontos esetekben a HM-beli csoportfőnök, vagy az én kézjegyem bejegyzése után az új előjáró minisztérium egy csoportfőnöke (esetleg az illető miniszter) eszközöli.”¹¹

Az átadott szervezetek a hatáskörükbe tartozó ügyeket már az új minisztérium nevében intézték, személyzetük az új minisztériumban új osztályként (vagy alosztályként, előadóként) szerepelt. Katonai alárendeltségüket – ha külsőleg el is tűnt – továbbra is biztosítani kellett. Emellett a katonai körletparancsnokságok megkeresését parancsnak kellett tekinteni, illetve az új szervezetek átíratai jelentésnek minősültek. Fontos elvként fogalmazták meg a jegyzőkönyv készítői, hogy az átadott szervezetek katonai jellegét és alárendelését a külvilággal szemben feltétlenül rejtteni, titkolni kell!¹²

Ezeknek az elveknek a szellemében alakították ki – többek között – a Belügyminisztériumnak átadott és a hadköteles nyilvántartás, valamint a toborzás végrehajtásában közreműködő, végső soron területi katonai igazgatási szervezeteket is.

A NÉPGONDOZÓ KIRENDELTSÉGEK

A trianoni békeszerződés tiltotta minden olyan szervezet létrehozását és működését, amelyek a mozgósítással, a hadköteles nyilvántartással és így, értelemszerűen a területi katonai igazgatás működésével voltak kapcsolatosak. Ezt figyelembe véve a Minisztertanács 1921. július 18-án hozott határozatával a vármegyei katonai parancsnokságok és a statisztikai hivatalok által végzett feladatokat az első- és másodfokú közigazgatási hatóságok – alispánok és főszolgabírók, illetve polgármesterek – hatáskörébe utalta. A döntésnek megfelelően a honvédelmi vezetés a vármegyei katonai parancsnokságokat, illetve a statisztikai hivatalokat 1921 végén megszüntette, illetve átadta a Belügyminisztériumnak. A szervezet – most már a Belügyminisztérium kebelén belül – új szervezetként, *Népgondozó Kirendeltség* néven született újjá.

A belügyminiszter – a népjóléti és a honvédelmi miniszterrel egyetértésben – 1921. július 5-én kelt rendeletében¹³ intézkedett a népgondozó kirendeltségek felállítására. Rendeletében a törvényhatóságok első tisztviselői (alispán) mellett *Vármegyei Népgondozó Kirendeltséget*,

¹⁰ A helyesbítés a honvédségről szóló törvénycikk módosításával volt összefüggésben: így megszüntette a hat hónapos próbaidőt, valamint új kötelezőt vezetett be. HM 308/Eln.15-1922 és HM 11673/Eln.15-1922.

¹¹ HL HM 1017/Titkos 1.-1922.

¹² Uo.

¹³ M. kir. Belügyminiszter 57489/1921. szerelve HL HM 22866/Eln.1.-1921.

a főszolgabíró mellett *Járási Népgondozó Kirendeltséget*, a polgármester mellett *Városi Népgondozó Kirendeltséget*, illetve Budapesten a kerületi előljáróságok mellett *Kerületi Népgondozó Kirendeltséget* szervezett.

Az újonnan szervezett népgondozó kirendeltségek irányítására, ellenőrzésére és ügyeinek intézésére a belügyminiszter a III. vármegyei főosztályon hozott létre egy új alosztályt (Belügyminisztérium III. c). Első vezetője petróczy Petróczy Ferenc volt. A Belügyminisztérium új alosztálya 1922. február 12-én kezdte meg működését. Jellemző, hogy az alosztály vezetőjének csapatparancsnoki, illetve a katonai körletparancsnokokat megillető jogköre volt. Első intézkedésében az alosztályvezető kihangsúlyozta, hogy: „[...] a népgondozó kirendeltségek nem önálló szervek, hanem a törvényhatóság első tisztviselője, városi polgármesterek, illetve járási főszolgabíró mellett működő szervek [...]”¹⁴ Ennek megfelelően rendelkezett az aláírási jogosultságokról is.¹⁵ Mint intézkedésében kiemelte, általában szigorúan kerülni kell minden olyan megjelölést, ami azt a látszatot keltheti, hogy a népgondozó kirendeltségek önálló szervek lennének.¹⁶

A népgondozó szervezetek felépítése gyakorlatilag megegyezett a volt vármegyei katonai parancsnokságok és a statisztikai hivatalok felépítésével. Vagyis a 23 vármegyei népgondozó kirendeltség alárendeltségében tevékenykedtek a városi és a járási népgondozó kirendeltségek. Ezt alátámasztotta még a népgondozó kirendeltségek felügyelőjének 1922 decemberében kiadott ügyviteli utasítása is, amelyben világossá tette, hogy a megszüntetett szervek közé tartoztak a vármegyei katonai parancsnokságok és az azoknak alárendelt szervek is. Ezekből – kizárólag polgári ügyekkel felruházva – alakultak a *vármegyei* és ezeknek alárendelt *járási (városi, kerületi)* népgondozó kirendeltségek.¹⁷

A népgondozó kirendeltségek feladatai közé tartozott az állományvezetés, a nyilvántartás és az ezzel kapcsolatos ügyek, a vitézi telkek, hadiársvák, hadirokkantak nyilvántartása, valamint a világháborúra vonatkozó iratok és muzeális tárgyak gyűjtése és egyéb, külön rendeletekkel szabályozott ügyek. Bevezették a kettős iktatást, ami egy „*közönséges (ngk)*” és egy „*bizalmas (biz. ngk)*” iktatóból állt. A bizalmas iktatót csak a népgondozó kirendeltség vezetője bonthatta fel.

De az előzőekben felsorolt „fedő feladatok” mellett a legfontosabbak – az új hadkiegészítési forma – a toborzás érdekében végzett tevékenységek voltak, így a hadköteles nyilvántartás¹⁸ és a toborzás, ami a törvényhatóságok egyik fő feladata volt. Az ügyviteli utasításában Petróczy Ferenc – utalva a toborzási feladatra – hivatkozik az önkéntes jelentkezésen alapuló kiegészítési rendszer bevezetésére kiadott honvédelmi miniszteri rendeletre, amely a toborzást a törvényhatóságok feladatává tette. Ennek megfelelően ezt a feladatot a következőképpen szabályozta: „[...] a toborzás amúgy is a törvényhatóság ügykörébe tartozik, célszerűségi szempontból a törvényhatóság első tisztviselője a neki alárendelt és katonai ügyekben jártas vármegyei népgondozó kirendeltséget bizza meg a toborzás végrehajtásával oly értelemben, hogy a népgondozó kirendeltség főnöke a közigazgatási tisztviselő szerepét tölti be.”¹⁹ Vagyis

¹⁴ HL BüM 14/biz/1922. III. c. Rejtett ügyosztály, BüM 1 doboz/1922.

¹⁵ Például: Az alispán megbízásából a ... népgondozó kirendeltség főnöke.

¹⁶ HL BüM 14/biz/1922. III. c. Rejtett ügyosztály, BüM 1 doboz/1922.

¹⁷ HL BüM 1250/biz. III.-1922. Rejtett ügyosztály.

¹⁸ HL BüM 1250/biz. III.-1922. Rejtett ügyosztály Ad. 3. „A vármegye területén állandó tartózkodású összes nem tényleges, népfelkelő és szolgálaton kívüli viszonybeli havidíjasok a vármegyei (székesfővárosi központi) népgondozó kirendeltségeknél előjegyzésben állnak.”

¹⁹ HL BüM 1250/biz. III.-1922. Ad. 10.

a népgondozó kirendeltség közreműködött a hadsereg kiegészítésében – vagy pontosabban fogalmazva – ellátta a toborzási feladatokat, átvéve ezzel a volt kiegészítő, illetve a vármegyei katonai parancsnokságok szerepét. Természetesen emellett a békeszerződés miatt az „Fr” (felriasztás, azaz mozgósítási) előkészületekkel kapcsolatos és fokozott titkosságot igénylő előkészítő munkálatokat is végezte.²⁰

Mindez nem került el a SZKEB figyelmét sem. Folyamatosan észrevételezte, hogy a népgondozó kirendeltségek tulajdonképpen hadkiegészítést végeznek, ami tilos. Ugyan a népgondozók ügykörében nem esik szó ezekről a feladatokról, de tevékenységük jellege felfedi valódi szerepüket.

Az 1923-ban kiadott *Szervi határozványban*²¹ feladatukat a belügyminiszter a következőképpen határozta meg:

- nem hivatásos állományból való hadirokkantak, hadiárvák és hadiözvegyek nyilvántartása és ellátási ügyeik végzése;
- a hivatásos állományból való hadirokkantak, hadiárvák és hadiözvegyek nyilvántartása és ellátási ügyeik;
- a hivatásos állományú nyugállományúak, valamint azok özvegyeinek, árváinak nyilvántartása;
- hadisírok nyilvántartása és gondozása;
- egyéb külön elrendelt népgondozási ügyek, megállapítások, puhatolások stb.

A népgondozó kirendeltségek kétéves működésük után már megélték az első átszervezésüket is, ami a SZKEB folyamatos támadásainak az egyik eredménye volt. De ugyanilyen súllyal esett latba a nemzetgazdaság helyzete is. A népgondozó szervezet csökkentésének egyik közvetlen előzménye a nemzetgazdaság konszolidálására vonatkozó pénzügyminiszteri előterjesztés volt, amelynek során – többek között – a népgondozó szervezetek jelentős csökkentését (az első tervzetben a megszüntetését) irányozták elő. Ezt csak a Honvédelmi Minisztérium vezetésének erőteljes tiltakozása miatt változtatták meg.

A kormányzó 1924. április 26-án jóváhagyta az átszervezésüket, ami 1924. július 1-jén lépett hatályba. A belügyminiszter az átszervezés során megszüntette a járási és a városi népgondozó kirendeltségeket, létrehozott 24 vármegyei, Budapest székesfővárosi és 7 törvényhatósági joggal felruházott városban önálló népgondozó kirendeltséget. Ezek összlétszáma 386 fő volt.²² A szigorúan titkos belügyminiszteri rendelet külön intézkedett a nyilvántartás vezetésére, hiszen a felfektetett és a többé-kevésbé még működő hadköteles nyilvántartás alapul szolgált a hadsereg személyi szükségleteinek a kielégítésében, illetve a kiképzett és igénybe vehető hadköteleslétszám ismeretéhez.²³

1925. szeptember 1-jével a helyzet újból rosszabbodott, mert a járásoknál és a városoknál a nyilvántartó altiszti helyeket a megüresedés után nem töltötték fel. A vármegyei népgondozó szervezetek létszáma is csökkent, továbbá a tiszti beosztásokat tisztviselőkkel töltötték fel. Emellett erőteljesen csökkent a 7 törvényhatósági joggal felruházott városban

²⁰ Az egyes szervezetek átadásakor a honvédelmi miniszter kérte meg a belügyminisztert arra, hogy az új szervezet megalakításakor „katonai ügyekben jártas” tisztviselőket alkalmazzon.

²¹ HL BüM 9092/Eln.-1923.

²² Az 1924. évi létszámcsonkítás után például Fejér vármegyében ezt a munkát – amit 1919-től 15 fő tiszttel és 24 fő altiszttel végezték – az átszervezés után 6 tiszttel és 6 altiszttel végezték.

²³ HL BüM 353/Titk.-1924/III. (HM Rejtett ügyosztály 3. doboz.)

működő népgondozó kirendeltség létszáma is.²⁴ Végül 1925-ben a népgondozó szervezetek tevékenységüket felfüggesztették, és csak 1926 végén újították fel.

A HONVÉDSÉG ÁTSZERVEZÉSE

Az egyes szervezetek átadása mellett, amelyek elsősorban az átmentést, a rejtést szolgálták, sor került a honvédség átszervezésére is. Javaslatát a honvédelmi miniszter 1922 márciusában nyújtotta be Horthy Miklós kormányzónak. Előterjesztésében a honvédség átszervezését, szervezeti kialakítását egy egységes rendeletben tervezte végrehajtani. A legnagyobb módosítás a katonai körletparancsnokságok szervezetét, feladatait érintette. A körletparancsnokságok működését a SZKEB nem nézte jó szemmel, így szükség volt egy „átszervezésre”, ami megszünteti a körletparancsnokságok addigi ügykörét. Mindaddig a körletparancsnokság volt a területi katonai igazgatás legmagasabb fokú hatósága, illetve az illetékességi területén diszlokáló minden katonai szervezet az alárendeltségébe tartozott. Így továbbra is végezte a hadkiegészítéssel és toborzással, valamint a területi katonai igazgatással kapcsolatos feladatokat. Ezt módosította a kiadott szervezési rendelet – ami 1922. május 1-jével lépett hatályba –, amelynek értelmében: „A honvéd körletparancsnokságok minden tekintetben a megfelelő honvéd vegyesdandár parancsnokságoknak rendeltetnek alá. A honvéd vegyesdandár parancsnokság tehát a területén elhelyezett legmagasabb katonai parancsnokság.”²⁵ A körletparancsnokság szervezete két részre oszlott, az egyik végezte a katonai igazgatással, a másik a volt közös hadseregbeli, illetve a honvédség átszervezésével kapcsolatos felszámolási ügyeket. Az igazgatási rész létszámához 75 fő tiszt és 29 fő közigazgatási alkalmazott tartozott.

Azonban továbbra is szálla volt a SZKEB szemében a katonai körletparancsnokságok léte,²⁶ dacára annak, hogy az új szervezési intézkedés a vegyesdandár-parancsnokságok alá rendelte. Ügyköre továbbra is a katonai igazgatás volt, így – hivatkozva a békeszerződés 106-os pontjára, amely tiltotta az ilyen szervezetek létét – szorgalmazta annak megszüntetését. A honvédelmi miniszter nem térhetett ki a követelés teljesítése elől, azonban előtte javaslatokat kért a körletparancsnokoktól a megszüntetés, a feloszlás lebonyolítására.

A körlet- és a vegyesdandár-parancsnokok tudomásul vették a tervezett intézkedést, és a körletparancsnokságok színleges feloszlása mellett foglaltak állást. Több alternatívát felvázoltak javaslataikban, végül „Mindezekből kifolyólag nem marad más hátra, mint a jelenlegi körletparancsnokság egy részével a vegyesdandár parancsnokság állományát nyíltan kiegészíteni, a fennmaradó részt pedig jelenlegi munkakörének megtartása mellett leplezni.”²⁷

Miután további időhúzás már nem volt lehetséges, a honvédelmi vezetés kénytelen volt a SZKEB sürgetésének eleget tenni. A békeszerződés rendelkezéseinek megfelelően

²⁴ Például Fejér vármegyében a népgondozó kirendeltség állományát ekkor már csak 3 fő tiszt (roska) és 6 fő tisztviselő és altiszt (ronka) képezte, szemben az 1924. július 1-i 6 fő tiszttel (roska), illetve 10 fő tisztviselővel és altiszttel (ronka).

²⁵ HL HM 5000/Eln.1.-1922.

²⁶ A katonai felső vezetés a katonai körletparancsnokságok megszüntetését igyekezett a lehető legtávolabbi időpontig kitolni. Egy 1923. május 8-i SZKEB-sürgetésre azt a választ küldte a honvédelmi miniszter, hogy „[...] két ízbeni gyengélkedésem mindeztideig meggátolt abban, hogy a körletparancsnokságok megszüntetése tárgyában végleges döntést hozhattam volna”. HM 9224/Eln.D-1923. (szerelve HM 7620/Eln.D-1923.)

²⁷ HL M. kir. 2. honvéd vdd. pság. 70413/tl.-1923, 1425/1923 doboz.

1923. június 22-én²⁸ a körletparancsnokságok ügykörét teljes egészében átvette a körlet területén korábban szervezett, és ettől az időponttól felsőfokú területi katonai hatóságként (és magasabb katonai parancsnokságként is) működő vegyesdandár-parancsnokság.²⁹ A vegyesdandár-parancsnokságok székhelye a körletparancsnokság eredeti székhelye maradt, számozásuk 1-től 7-ig terjedő arab számozás lett.

Dacára a törvényhatóságok „erőteljes K” toborzásának, a SZKEB távozásáig nem tudták biztosítani a békeszerződésben engedélyezett teljes létszámot. A legénységi létszámban előállott nagymérvű állománylemorzsolódás révén az alakulatok a legszükségesebb ör- és karhatalmi szolgálatot is alig tudták ellátni. A nagy hiányok pótlása csak egy nagyobb arányú kényszertoborzás révén vált volna lehetségessé. Azonban az állomány „K” toborzás útján történő feltöltésének határt szabtak a gazdasági és külpolitikai okok.³⁰ Az ellenőrzés fokozódása miatt 1924-ben a honvédség állományát még 30%-ig sem tudták feltölteni. Ez a helyzet némileg javult az 1925-ös nehéz gazdasági évben, mivel a „valóságos toborzások” eredményei által az év folyamán a ténylegesen szolgáló legénység létszáma 22 000 főre növekedett. Ebben az évben a magyar kormány egy javaslatot dolgozott ki a hiányok 3 éven belüli pótlására, mely szerint 1926-ban 3000 fő, 1927-ben 4000 fő és 1928-ban újabb 4000 fő toborzásának engedélyezését javasolta.

A SZKEB 1926 februárjában a javaslat elfogadását ajánlotta a versailles-i Szövetségekői Nagykövetek Tanácsának, később azonban váratlanul megváltoztatta álláspontját. A SZKEB ugyanis az 1923-ban toborzott emberek kötelezőjét átvizsgálva megállapította, hogy azok száma a megengedett pótlékot felülmúlta, továbbá a honvédség 1924 és 1926-ban 6500, majd további 7000 embert vett fel szabályellenesen. Mindezeket figyelembe véve a SZKEB azt javasolta, hogy egy újabb jelentéséig a Nagykövetek Tanácsa a magyar kormány által beterjesztett javaslatáról döntést ne hozzon.³¹ A Nagykövetek Tanácsa a jelentés ismeretében jelezte a magyar kormánynak: nem ad helyt annak a javaslatnak, hogy a közel 11 000 főnyi hiányt a honvédség 3 év alatt pótolhassa. Egyben a további toborzást az 1926. évre betiltotta, s felszólította a magyar kormányt: adjon meg az ellenőrző bizottságnak minden felvilágosítást, amely a honvédség állományának helyzetét tisztázza.

²⁸ HL HM 17612/Eln.D.-1923. 1. számú francia nyelvű melléklet. „1.) Par suite de la dissolution des commandements de district les commandements de brigade mixte se chargeront de la partie administrative du ressort des commandements de district. Dans ce but six employés classes appartenant à l'effectif de commandement de district ont été affectés au commandement de la brigade mixte.” [A körletparancsnokságok feloszlátása következtében azok közigazgatási hatáskörét a vegyesdandár parancsnokságok veszik át. E célból a körletparancsnokságok állományából 6 szakképzett közigazgatási alkalmazott a vegyesdandár parancsnokság ténylegesen igénybe vehet.] Az eredeti rendelet száma: HM 12000/Eln.1-1923.

²⁹ A honvédelmi vezetés a körletparancsnokságok személyzetét különböző tárcákhoz irányította. A vegyesdandár-parancsnokságok állományába 6 fő ronkát hagyott, a Pénzügyminisztériumhoz 435 főt irányított, de a Vallás- és Közoktatásügyi, illetve az Egészségügyi Minisztériumhoz és az Államrendőrséghez is került a körletparancsnokságok állományából.

³⁰ Másrészt a honvédelmi vezetés szükségesnek tartotta, hogy az 1901-es korosztályt kiképezze, amelyet ugyan csak kényszertoborzás útján tervezett behívni. Azonban az idézett körülmények és a közben igen kiszélesedett ellenőrzés miatt behívásuk nyíltan csak korlátozott számban (kb. 5200 fő) vált lehetővé. A honvédelmi vezetés a nehézségek áthidalására az ezen a számon felül „K” toborzás útján igénybe vett embereket rejtve tartotta, és őket polgári munkaeörök (lóápolók, tisztogatók, napszamosok stb.) leple alatt szerepeltette.

³¹ HL 4008/Eln.D.-1927 (1701/1927. doboz). Ebben az előterjesztésben a honvédelmi vezetés a kérés elutasítását és a toborzások leállítását prózái okokkal magyarázta. Szerinte ennek oka az volt, hogy a SZKEB két tagja, Guzzoni olasz ezredes és Selby angol alezredes görcsösen ragaszkodtak magyarországi „nagy jövedelmű és kényelmes” állásaikhoz, így az ellenőrzések mindenáron való fenntartását javasolták.

Azonban mindehhez szükség volt egy megbízható és pontos nyilvántartásra. Mert – mint az a HM 10. osztálya által készített 1926. októberi költségvetési javaslatában olvasható – „A nyilvántartás az ellenőrzés miatt a népgondozóknál kb. egy éve szünetel. Az ellenőrző bizottság eltávózása után fokozott és szakavatott munkára lesz szükség, hogy a csapat és ng. [népgondozó] hiányos, félbemaradt nyilvántartása ismét rendbe jöjjön és az összhang helyreállíttassék.”³² Ezért szükségesnek tartja, hogy minden csapatnál egy, azaz összesen 38 fő kiegészítési és nyilvántartási ügyekben jártas szakembert rendszeresítsenek. A javaslatot az Elnöki D osztály is támogatta, hiszen hasonló tapasztalatokat szerzett az általa végzett ellenőrzések alkalmával.³³ Úgy vélte, hogy a közvetlen ellenőrzés befejezésének feltétele – többek között – a katonai szolgálatot teljesítők és a tartósan szabadságoltak létszámának pontos megállapítása és vezetése, valamint a honvédség kiegészítésének kérdése lesz.

Természetesen a magyar kormány igyekezett mindent megtenni, hogy a SZKEB mielőbb távozzon az országból. Egy újabb tervezetet dolgoztak ki, ami a létszámhiányok rendszeres, az akkori legénységi állománynak (22 000 fő) az előírt 33 250 főre való kiegészítésére és a későbbi rendszeres állománypótlásra vonatkozott.

A tervezet lényege az volt, hogy a Nagykövetek Tanácsa 1927-től három éven keresztül egy magasabb évi betoborozandó létszámot engedélyezzen, ami – figyelemmel a fogyatékokra – összesen 4434 főt tenne ki. Emellett 1930-tól az éves betoborozandó létszámot állapítsa meg 3260 főben. Ezzel számolva a honvédség 1930-ra elérné a békeszerződésben engedélyezett létszámot, majd nehézségek nélkül tartani tudná a 35 000 fős létszámot is.

A Nagykövetek Tanácsa – Briand miniszterelnök aláírásával – az 1926. december 20-i 217. számú átiratában ugyan nem fogadta el a magyar kormány javaslatát, de hozzájárult ahhoz, hogy a honvédség 1927-től évi 3720 fő 12 évi szolgálatot vállaló, önkéntes jelentkezőt felvehessen.³⁴ Ebbe a létszámba beletartozott a Ludovika Akadémia hallgatói állománya és a tartósan szabadságolt legénységi állomány is. Az engedély szerint a honvédség létszáma 1932-ben elérné az előírt létszámkeretet, és azt állandóan fenntartaná.

Ezzel a több éven át a SZKEB és a magyar kormány közötti súrlódást okozó legénységi kiegészítés kérdése lekerült a napirendről, s az ellenőrzés befejezése elől elhárult egy súlyos akadály.

Mint látható, az 1922-től 1927-ig tartó időszak jellemzője a SZKEB jelenléte és fokozott ellenőrzése, az új kiegészítési rendszer életbe léptetése és működtetése, valamint az ennek hatására kialakított kényszerű intézkedések, szervezések bevezetése volt. Mindezek igen nagy hatással voltak a területi katonai igazgatási szervezetek működésére és létrejöttére is. A békeszerződés egyértelműen tiltotta fennmaradásukat és működésüket a honvédség hadrendjében, amit különböző átnevezéssel, átszervezéssel, majd rejtéssel próbáltak ellensúlyozni. Rövid időre sikerült működésüket különböző szervezési intézkedésekkel

³² HL HM 1926/Eln. Titkos-1926 (1634/1926 doboz).

³³ Uo.

³⁴ HL HM 43/Eln.D-1927 melléklete, N° 217. „[...] la Conférence des Ambassadeurs a décidé d'autoriser le Gouvernement Hongrois à engager annuellement, et à partir de 1927, un nombre maximum de 3720 volontaires de 12 ans, y compris les élèves de l'Académie Ludovica, étant entendu que l'effectif-troupe total de l'armée (présents et en congé) n'excedera a aucun moment l'effectif fixé par le Traité.” [A Nagykövetek Tanácsa elhatározta, hozzájárul ahhoz, hogy a Magyar Kormány 1927-től éventként legfeljebb 3720 fő önként jelentkezővel 12 éves szerződést kössön, amely létszámba beletartoznak a Ludovika Akadémia hallgatói is. Megegyeznek abban, hogy a hadsereg teljes létszámába beletartoznak a tartósan szabadságoltak is, és ez semmilyen formában nem lépi túl a Szerződésben foglalt létszámot.]

biztosítani, azonban a rejtés időszakában tevékenységük hatékonysága egyre alacsonyabb lett, majd az 1924–25. évektől gyakorlatilag – mind a nyílt, mind a rejtett területi katonai igazgatási szervezetek – megszűntek, illetve a népgondozó kirendeltségek működésüket felfüggesztették. Szándékosan fogalmazom a felfüggesztést, ugyanis véleményem szerint maga a szervezet megmaradt (ha csekély létszámmal is), hiszen 1924-től minden költségvetési évben az állami költségvetési törvénycikkekben munkájuk fedezésére költségvetési tétellel rendelkeztek.³⁵

Ugyanakkor nyilvánvalóvá vált, hogy a toborzás – mint a hadkiegészítés új formája – egyáltalán nem tudja betölteni szerepét. A Magyar Királyi Honvédség állandó létszámihiánnyal küszködött, amin még a bevezetett „K” toborzás sem tudott segíteni. A hadképes lakosság ódzkodott belépni a honvédség kötelékébe, továbbá a törvényhatóságok sem igazán érezték magukhoz közel állónak a toborzási feladatok végzését. Mindezek együtt rontották a toborzás hatékonyságát. Ezen nem segített a majd’ a végletekig fokozott propagandatevékenység és az időközben megnövelt ellátási és egyéb jóléti intézkedések sem.

A KÖZVETLEN KATONAI ELLENŐRZÉS BEFEJEZÉSE

A magyar kormány tárgyalásainak eredményeként a Nagykövetek Tanácsa a közvetlen katonai ellenőrzés megszüntetése mellett döntött. Az 1927. március 29-én átadott határozatában közölte: a közvetlen ellenőrzést 1927. március 31-ével megszünteti; a békeszerződésben előírt ellenőrzéseket a továbbiakban a Népszövetség által kirendelt eseti ellenőrző bizottság végzi. Az ellenőrzés eddigi módjának megszüntetése azonban nem jelentett automatikus könnyítéseket. Sőt a honvédelmi miniszter egy bizalmas utasításában leszögezte: *„Az elért siker azonban nem jelenti még azt, hogy azután túltehetnénk magunkat az eddig betartott óvatossági rendszabályokon és a jövőben teljes szabad kezünk lenne a békeszerződésben előírt kötelezettségeket illetően.”*³⁶ A honvédelmi miniszter a kialakított rendszertől eltérő változtatást vagy könnyítést sem engedélyezett, sőt elrendelte, hogy a bevezetett óvatossági rendszabályokat továbbra is – még pontosabban és lelkiismeretesebben – be kell tartani. Ez azt jelentette, hogy – a nyilvánosság előtt – a későbbi időben is a legteljesebb mértékben meg kellett óvni azt a látszatot, mintha minden tekintetben szigorúan a békeszerződés alapján folyt volna a hadseregszervező munka,³⁷ így változatlan maradt a honvédség szervezete is. De már ekkor jelezte, hogy az „idegen tárcáknak” átadott szervezeteket fokozatosan visszaveszi. Ami a katonai igazgatást illeti, továbbra is megmaradt a toborzáskor kitöltött „Kötelezők” rendszere, valamint a csapatoknál továbbra is vezetni kellett azokat a névjegyzékeket, amelyek az eseti ellenőrzéskor a honvédség létszámát tükrözték.

A szigorú közvetlen katonai ellenőrzés megszüntetése után a honvédelmi vezetés első teendője egy korszerű hadsereg megszervezése és a helyes állományarányok kialakítása volt. Ezt megelőzően azonban több olyan intézkedést is hozott, ami elősegítette a helyes állományarányok kialakítását, illetve a hadképes évfolyamok lehetőség szerinti kiképzését.

A helyzet javítását célzó munkálatok tervszerű előkészítésére 1925-ben a Honvédelmi Minisztériumban megalakult a Szervezési Bizottság (SZB), amelynek feladata egy olyan rendszer kidolgozása volt, amely eleget tett a békeszerződés határozatainak, ugyanakkor

³⁵ Az aktuális állami éves költségvetési törvénycikkeket lásd: A) Rendes kiadások, XV. fejezet, Népjóléti és munkaügyi minisztérium, II. A háború áldozatairól való gondoskodás, Népgondozó kirendeltségek.

³⁶ HL HM számnélküli/Eln.D-1927 (1701/1927. doboz).

³⁷ Uo.

hatékonyan működött mind a kiegészítés, mind a kiképzés terén. Ezzel összhangban a honvédség új békeszervezetének kimunkálásán is dolgozni kezdtek. Az SZB a HM VI. csoportfőnökének elnöklete alatt működött.³⁸

Az SZB legsürgősebb feladata az volt, hogy rendezze a kiegészítési kérdést és tisztázza a tartalékos évfolyamok rendszeres kiképzésének lehetőségét. Valamennyi szempont mérlegelése után 1925–1926-ban az SZB kidolgozta a vegyes kiegészítési rendszert,³⁹ amelynek lényege, hogy a honvédség engedélyezett, illetve rejthető, 100%-os létszámán belül a hadsereg két részre oszlik: a valóságosan toborzottakból álló, ún. „maghadsereg” és a „K” toborzott részre. Előbbi a hadsereg 63%-át, utóbbi annak 37%-át tette ki, vagyis a maghadsereg az „Fr” hadsereg tényleges békekerete volt.

A vezető gondolat az volt, hogy minél előbb megindulhasson a tartalékosok („K” toborzottak) rendszeres kiképzése, minthogy évről évre nőtt a ki nem képezhető, kieső tartalékos évfolyamok száma és fogyott a kiképzett tartalék is.

Kérdéses volt, illetve nehézséget okozott a maghadsereg és a „K” toborzott részarányának meghatározása. Egyrészt az „Fr” kiképzési és karhatalmi szempontok azt követelték, hogy a maghadsereg minél nagyobb legyen, másrészt ugyancsak az „Fr”-követelmény miatt a „K” toborzott része nem lehetett túlságosan kicsi. Arra kellett ugyanis törekedni, hogy a létszámnak erre a célra rendelkezésre álló helyein lehetőleg egy teljes tartalékos évfolyam alkalmasai (kb. 60 000 fő) egy év folyamán kiképezhetőek legyenek. A végeredmény – részben külpolitikai, de főképp költségvetési okok miatt – természetesen csak kompromisszum lehetett. E rendszer mellett a „K” toborzottaknak csak egy részét (60 000 fő helyett 18 000 főt) lehetett – rövid ideig (két évfolyamban 5-5 hónapig) – kiképezni. Mindezen említett tevékenység dacára az 1903–1907. évig terjedő korosztályok – tehát öt évfolyam, összesen mintegy 300 000 fő – katonailag nem volt kiképezve, a háborút viselt évfolyamok pedig kiöregedtek.

A kiképzés és a tartalékképzés hiányosságai mellett a honvédség szervezete sem felelt meg a kor korszerű hadseregszervezési követelményeinek, így szükségessé vált a békeszervezet korszerűsítése. Ezzel a munkával az SZB 1926 és 1927 folyamán foglalkozott. Az új békehadrend felvétele sem volt lehetséges addig, amíg az antant ellenőrző bizottsága Magyarországon tartózkodott. Addig az időpontig csupán előkészítő munkák folytak. A régi békeszervezet tehát – a békeszerződés határozványai miatt – hiányos volt.⁴⁰ Bár a SZKEB működése alatt a honvédelmi vezetés igyekezett a helyzeten részben segíteni: szerepeltetett többek között néhány különleges alakulatot – mint rejtett fegyvernem – a fegyveres testületeknél (csendőrség, rendőrség, vámőrség), de csak igen korlátozott mértékben (pl. légierők és páncélos-gépjármű csapat elenyésző kis magva, néhány műszaki és híradó-alakulat).

³⁸ HL VKF (Mikrofilm) B/202, (143 fasc. 1999/I-1929.) Adatok a honvédség béke és fr. helyzetéről 1919-től 1931-ig. (Vkf-előterjesztés a Minisztertanács részére.)

³⁹ Uo. A vegyes kiegészítési rendszerre való áttéréshez azonban bizonyos előfeltételeket kellett teljesíteni, illetve a teljesítést előkészíteni. A maghadsereg megfelelő minőségének megteremtésére például biztosítani kellett a valóságosan toborzottak végellátását, a kiszolgált toborzottaknak a polgári életbe való elhelyezését. Javítani kellett a honvédség elhelyezési körülményein, sürgősen rendezni kellett a nyilvántartás helyzetét, valamint teljes körűvé kellett tenni a haderőn kívüli kiképzést is.

⁴⁰ HL VKF (Mikrofilm) B/202, (143 fasc. 1999/I-1929.) Adatok a honvédség béke és fr. helyzetéről 1919-től 1931-ig (vkf-előterjesztés a Minisztertanács részére). A vkf. a tanulmányban megállapította, hogy a honvédség szervezetében „túltengett” a gyalogság, és a korszerű követelményekhez képest túl kevés volt a „tűzgép” (a gyalogság nehézfegyverei és lövegek), valamint túl kevés volt a tüzérség és műszaki csapat.

A TERÜLETI KATONAI IGAZGATÁS ÚJJÁSZERVEZÉSE

A SZKEB távozása pillanatában – pontosabban 1927. március 1-jén – a honvédség létszáma a következő volt:

1. táblázat A honvédség személyi állományának összetétele 1927. március 1-jén (Készítette a szerző)

Forrás: HL HM 3054/Eln.D-1927.

Tisztek	Altisztek		Legénység		1927. 01. 01. óta toborzott	Mindösszesen
	Tényleges	Tartósan szabadságolt	Tényleges	Tartósan szabadságolt		
1725	1751	23	19 933	8416	1992	33 840

Látható, hogy a honvédség létszáma nem érte el a békeszerződésben engedélyezett létszámot. Kikerülve a közvetlen katonai ellenőrzés béklyójából, a honvédelmi vezetés erőteljes toborzás megindításába kezdett. Ügyelve a külsőségekre, körrendeletben szólította fel a törvényhatóságokat a toborzások felújítására. Erről olvasható a *Veszprémvármegyei Hivatalos Lapban* Veszprém vármegye alispánjának rendelete, amelyben figyelmezteti a járások, városok főszolgabíráit, valamint a jegyzőket a toborzás felújítására: „[...] mivel a m. kir. honvédség csapatai az eredetileg szükséges pótlást nem kapták meg, [...] a propagandát újból hathatósan tegyék folyamatba.”⁴¹

A toborzás felújítása mellett a honvédelmi vezetés átszervezte a bevonulások, az alkalmassági vizsgálatok rendszerét is. Bevonulási körzeteket szervezett, ahol a bevonult hadköteleseket az igényeknek megfelelően osztotta el a hét vegyesdandár alakulatai között. Emellett a csapatoknál 1927. december közepétől felújította az „Fr”-rel kapcsolatos tevékenységeket is. Mindezen munkálatokhoz elengedhetetlenül nagy szükség volt a területi katonai igazgatási szervezetek újjászervezésére, munkájának felújítására. De mindenekelőtt szükség volt a hadköteles nyilvántartás újbóli pontosítására. Ezt megkövetelte a „Fr”-munkálatok felújítása, de megkövetelte a „K” toborzáshoz szükséges állítási lajstromok készítése is. A honvédelmi vezetés által elképzelt háromszintű hadköteles nyilvántartás (HM – vegyesdandár – csapatok) az ellenőrzés befejezésének közelsége miatt egyelőre nem volt keresztülvihető, ezért a Honvédelmi Minisztérium és a Belügyminisztérium vezetése is többször felhívta a közigazgatási hatóságokat a nyilvántartás pontosítására.

Javulás csak 1928 végén történt, amikor a megszüntetett járási nyilvántartókat a belügyminiszter újból rendszeresítette, valamint a járási testnevelési szervezetek is bekapcsolódtak a nyilvántartás pontosításába, a toborzási feladatok végzésébe.

A népgondozó szervezetek a hadkiegészítés érdekében végzett tevékenységük kényszerű szüneteltetése után ebben az időben már újból teljes szervezettel végezték feladataikat. A szervezetet 1929-ben – ténylegesen a vegyesdandárok alárendeltségében – 25 vármegyei és törvényhatósági jogú városi népgondozó kirendeltség alkotta. Létszámához tartozott 71 fő helyi alkalmazású és 60 fő nyilvántartó tisztviselő roska (rangosztályba sorolt), valamint 225 fő nyilvántartó ronka (rangosztályba nem sorolt). Emellett a városokban és a járások székhelyein

⁴¹ Veszprémvármegyei Hivatalos Lap, 1927. november 9., 47. szám, 402.

összesen 134 fő nyilvántartó kezdte meg tevékenységét.⁴² Ugyanakkor a hadköteles nyilvántartás rendbetétele érdekében 1929. január 1-vel szintén a városokban és a járásokban – a BüM III. osztály alárendeltségében – 160 fő testnevelési nyilvántartó is megkezdte működését.

Természetesen a hadkiegészítés érdekében létrehozott és működő szervezetek továbbra is a rejtésnek megfelelő szervezeti alárendeltségben működtek, sőt 1930-ban sor került az eddigi különálló szervezetek egységesítésére, átszervezésére is. A járási (városi) testnevelési nyilvántartókat a felállításra tervezett járási (városi, kerületi) testnevelő és nyilvántartó szervezetekbe kívánták beolvasztani. Ezzel egy időben megkezdték a „Járási (városi, kerületi) testnevelési és népgondozó hivatalok” szervezését is. Az első ütemben e két szervezet elhelyezését egy épületben tervezték megoldani, és csak a következő ütemben került volna sor a két szervezet egységesítésére. Végül a szervezést egy lépésben hajtották végre, összevonva a két felállításra tervezett szervezetet.⁴³

Az átszervezésre a belügyminiszter fedő rendeletének⁴⁴ kiadásával került sor, amelyben az átalakítást elsősorban a nyilvántartás megszervezésének fontosságával indokolta: „Ezt az átszervezést a fentiekén kívül még a testnevelés (iskolán kívüli kiképzés) és a nyilvántartás egységes irányítása, továbbá a rendelkezésre álló erőknek gazdaságosabb és a mai viszonyok között mindenképpen indokolt takarékosabb felhasználása tették szükségessé.”⁴⁵

Az új szervezésnek megfelelően a vármegyékben és a törvényhatósági jogú városokban 29 „Törvényhatósági testnevelési és népgondozó felügyelőség” működött. Összesített létszámuk 126 fő volt, amelyből 29 fő törvényhatósági népgondozó előadó és 38 fő nyilvántartó altiszt volt. Alárendeltségükbe tartozott a járásokban és a városokban működő „Járási (városi, Budapest kerületi) testnevelési és népgondozó kirendeltségek” (a továbbiakban egységesen: a TENG-szervezetek). Az új szervezeteknek 1931. január 20-ra kellett elérni működőképességüket.⁴⁶

Az új TENG-szervezetek nemcsak kizárólagosan a hadsereg kiegészítésével kapcsolatos feladatokat végeztek, hanem az ún. „fedőfeladatuk” is jelentős elfoglaltságot adott számukra. Alá-fölé rendeltségük, irányításuk meglehetősen bonyolult volt.

A feladatok végzésére a testnevelési törvény⁴⁷ adott felhatalmazást. E szerint a honvédelmi miniszter, a honvédfőparancsnok felelt a testnevelési ügyek katonai részének szakirányításáért,

⁴² HL HM 106400/Eln.1.-1929. 70. és 71. melléklete.

⁴³ HL HM 118443/Eln.1.-1930.

⁴⁴ HL HM 100887/Eln.1-1931. A rendelet a korábban kiadott HM 118049/Eln.1.-1930-ra vonatkozott, amelyben a testnevelési és népgondozó szervezetek egységesítésére és szervezeti alárendelésére intézkedett, valamint a TENG-szervezetek valóságos alárendelését és a betartandó szolgálati utat szabályozta. A fedőrendeletben egyébként a honvédelmi miniszter külön kérte a belügyminisztert, hogy „[...] a fedőrendelettel egyidejűleg egy bizalmas magyarázó rendeletet is adjon ki, melyben újjólág hangoztatandó volna, hogy az új hivataloknak a közigazgatási hatóságok vezetői alá való rendelése csak fiktív és »E« szempontokat szolgál”.

⁴⁵ BüM 221255/1930. IV. szerelve a HL HM 100887/Eln.1.-1931.

⁴⁶ A megújított TENG-szervezetek részére a HM Szervezési Osztálya szükségesnek tartotta részletes toborzási szakutasítás szerkesztését és a kiadását. Ezt az új szervezethez beosztott TENG-felügyelők és személyzet toborzási ismereteinek hiányával indokolta. Bár a HM Legénységi Osztálya egyetértett a toborzási szakutasítás kidolgozásával, azonban véleményében megjegyezte, hogy a TENG-szervezetek kétféle – rejtett és nyílt – toborzási tevékenységet folytatnak. Ezek közül a nyílt toborzás egyre jobban veszít jelentőségéből, hiszen az utóbbi időben egész évfolyamokat vettek igénybe a „K” toborzás útján. Ami valójában nem volt más, mint a sorozáson alapuló régi kiegészítési eljárás ismételt bevezetése. Javaslatában inkább a régi védtörvény (1912. évi XXX. törvénycikk a véderőről) újbóli kiadását és annak részletes tanulmányozását szorgalmazta. HL HM 111415/Eln.1-1931.

⁴⁷ 1921. évi LIII. törvénycikk a testnevelésről. <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=92100053.TV&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei%3Fpagenum%3D39> (Letöltés időpontja: 2019. 09. 26.)

a képzések és a nyilvántartások megszervezéséért. A testneveléssel kapcsolatos szervezeti rész valójában a vallás- és közoktatásügyi miniszter (vkm.) alárendeltségében működött. Az Országos Testnevelési Tanács társelnöke biztosította a kapcsolatot a HM és a vkm. között, hiszen ő volt a honvédfőparancsnok levante- és testnevelési szemlélője is egy személyben. A Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium (VKM) XIV. osztálya rejtett HM-osztály volt, amely a jelentéseket és a testneveléseket érintő ügyeket kidolgozás után továbbította a HM érintett osztályainak. A vegyesdandár-parancsnokságok a hét kerületi testnevelési felügyelő útján irányították a területükön folytatott testnevelési és az egyéb, ún. „félkatonai” szervezetek működését, szervezték a haderőn kívüli kiképzéseket. Továbbá szervezték a hadköteles nyilvántartást is, ami – leplezetten – a testgyakorlásköteles korosztály nyilvántartására vonatkozott. Mindezek mellett meghatározó szerepe volt a belügyminiszternek is, hiszen a törvényhatóságoknál működő népgondozó szervezetek leplezett szakirányítását viszont ő felügyelte, természetesen a honvédelmi miniszter ellenjegyzése mellett.

Egy korábban megjelent publikációmban⁴⁸ részletesen bemutattam – többek között – az itt folyó munkákat, azonban szükséges ismertetni a hadköteles nyilvántartás felújításának előmunkálatait és lényegét, amely az 1931. január 1–10. közötti népszámláláshoz kötődött. A népszámlálás végrehajtásában fontos feladatot hajtottak végre a TENG-szervezetek, amelyre külön honvédelmi miniszteri és belügyminiszteri rendelet is intézkedett. A honvédelmi vezetés már ekkor – 1930-ban – tervbe vette az új hadköteles nyilvántartó szervezetek felállítását, a nyilvántartás pontosítását. A népgondozó és testnevelési tiszteteket jelölte meg az újonnan szervezendő nyilvántartó szervek leendő vezetőinek, illetve közegeinek.⁴⁹ Azonban jelen pillanatban fontosabb volt – a népszámlálással egy időben – a hadköteles nyilvántartás felfektetése, pontosítása, ami az újonnan felállított TENG-szervezetek fő feladatává vált.

A belügyminiszter 1930-ban „Népmozgalmi Nyilvántartókat”⁵⁰ szervezett a nyilvántartás pontosítása és gyors felfektetése érdekében. E szervezet egyik fő feladata az adatszolgáltatás volt a TENG-szervezetek részére a katonai nyilvántartás felfektetéséhez.⁵¹

A nyilvántartás pontosításának a befejezési határidejét a honvédelmi miniszter 1931. július 1-ben határozta meg, amitől eltérést – a beérkező határidő-módosítási kérések ellenére – nem engedélyezett. Sőt megtiltotta, hogy a HM érdekelt osztályai, az előljáró szervezetek a TENG-ek részére más feladatokat adjanak.

1932-re a hadkiegészítést végző rejtett szervek – a testnevelési és népgondozó kirendeltségek és felügyelőségek – megerősödtek, állományuk kialakult, feladataik letisztultak. A területi katonai igazgatás szintjei⁵² valóságosan a következők voltak:

- *Negyedfokú területi katonai hatóság* volt a vegyesdandár-parancsnokság.
- *Harmadfokú területi katonai hatóság* volt a vegyesdandár alárendeltségében működő kerületi testnevelési felügyelőség, amelynek összesített létszáma 82 fő volt, amiből 24 fő nyílt állományként – színleg – a vkm. alárendeltségében volt.

⁴⁸ Földesi Ferenc: Volt egyszer egy hadköteles nyilvántartás... Új Honvédségi Szemle, 2005/11., 10–29.

⁴⁹ HL HM 118609/Eln.1.-1930. (Szerelve a 100506/Eln. 1b.-1932. számhoz.)

⁵⁰ A népmozgalmi nyilvántartók voltak a községekben a községi (kör)jegyző, városokban és azokban a községekben, melyekre az államrendőrség hatásköre kiterjedt, a m. kir. rendőrkapitányság, illetőleg ennek rendőri bejelentő hivatala. A szakfeladatok végrehajtását természetesen megfelelő szervezet segítette.

⁵¹ A népmozgalmi nyilvántartás és a népgondozó szervek által vezetett katonai nyilvántartás közötti összhang a kezdeti időben hiányzott. Erre figyelmeztetett 1932-ben a belügyminiszterhez intézett HM 102201/Eln.1b.-1932. számú átiratában a honvédelmi miniszter.

⁵² A HL HM 111000/Eln. 1a.-1932 szerint.

- *Másodfokú területi katonai hatóság* volt a törvényhatósági, valamint a törvényhatósági jogú városokban szervezett 31 testnevelési és népgondozó felügyelőség. Összesített létszámuk 156 fő volt, amiből 31 fő nyílt állományként – szintén szinten – a vkm. alárendeltségében volt.
- *Elsőfokú területi katonai hatóság* volt a járási (városi, Budapest kerületi) testnevelési és népgondozó kirendeltség. Ezek száma ekkor 188 volt. Állománytábla szerinti létszámuk – amely szintén rejtett és nyílt részből állt – összesen 861 fő volt, amiből a 161 fő a VKM szervezetében volt elszámolva. A katonai nyilvántartást végző 217 fő közigazgatási altiszt a rejtett szervezethez tartozott.

ÁTTÉRÉS AZ ÁLTALÁNOS HADKÖTELEZETTSÉGRE

Az Antant-ellenőrzés figyelmének lanygulása következtében a felső vezetés – a fennálló tilalmak ellenére – bevezette az általános védkötelezettséget. Az új „véderendszer” alapját az 1912. évi XXX. és a honvédségről szóló 1912. évi XXXI. törvénycikkek rendelkezéseinek újbóli életbe léptetése képezte. Tehát a trianoni tiltások ellenére a hadsereg fejlesztésének egy új szakasza kezdődött meg, amely már lehetővé tette nagyobb létszámú hadsereg személyi szükségletének kielégítését is.

Az 1932. évi szervezési intézkedésben a honvédelmi vezetés egyértelműen kinyilvánítja, hogy „A zsoldos rendszerről az általános védkötelezettségen alapuló védrendszerre való áttérésnél a folyó 1932/33. szervezési év átmenetet képez.”⁵³ Hivatkozva az új védrendszerre való áttérésre, 1932. október 1-jével megváltoztatta a vegyesdandárok határait is, továbbá megszüntette a Budapesti Városparancsnokságot, szervezetét és feladatát (katonai ügyek, nyilvántartás stb.) az 1. Vegyesdandár Parancsnoksághoz utalta. Az új vegyesdandár területi határok miatt új testnevelési és népgondozó felügyelőségeket (Komárom-Esztergom, Jász-Nagykun-Szolnok vármegyék) és kirendeltségeket is szervezett.

Szervezési intézkedésében a honvédelmi miniszter intézkedett a „K” toborzott 1910-es évfolyam bevonulatására, amelyet két részletben – 1932. október 1-jén és 1933. április 1-jén – tervezett végrehajtani. Emellett 1932 szeptemberében tervbe vették az 1909. évfolyam „K” toborzott legénység leszerelését, kivéve azt a 4006 főt, akiket szeptemberben 12 hónap után örvezetővé léptettek elő és hathavi szolgálatra visszatartottak.

Az új bevonultatási rendszer hamar megmutatta a hiányosságait, így a honvédelmi vezetés már az 1933/34-es kiképzési évben a „K” toborzottak behívását – a csapaton kívüli szervek kivételével – már egy részletben, október 1-jén hajtotta végre. A szolgálatteljesítés időtartamát 18 hónapban állapították meg, azzal a „kedvezménnyel”, hogy a katonai szolgálatot teljesítők jelentős részét 12 hónapi időtartamra szabadságolták. A szolgálatteljesítés a bevonulás után háromhavi intenzív kiképzést jelentett, majd kilenchi szabadságolás következett, ezután újabb három hónapnyi fegyveres szolgálat következett, de már a kijelölt katonai szervezetnél. Látható, hogy ebben az időben még együtt él a kiegészítés rendszerében az önkéntes jelentkezés és a kötelező katonai szolgálat, vagyis a nyílt és a rejtett kiegészítés. De az is érzékelhető, hogy megindult az általános védkötelezettségre való fokozatos áttérés.

⁵³ HL HM 111000/Eln.1a.-1932. 2. pont. Áttérés az új szervezetre, állományok.

Az általános védkötelezettségre való áttérést jelezte az 1933-ban kiadott és a vegyesdandárok kötelmeit újólag szabályzó *Szervi határozvány*⁵⁴ is. Ebben a honvédelmi miniszter (mintegy megerősítésként) Magyarország területét hét honvéd vegyesdandár-területre osztotta, azokat állomáshelyeik után 1-től 7-ig folyószámmal jelölte. A vegyesdandárok mint katonai területi hatóságok és mint magasabb katonai parancsnokságok működtek.

Főbb feladataik a következők voltak:

- a vegyesdandár területén elhelyezett honvéd parancsnokságok, hatóságok, csapatok és intézetek szervezési munkálatainak vezetése és ellenőrzése;
- a kiegészítés (toborzás) tekintetében hozzáutalt összes csapat és intézet legénységének kiegészítésében való közreműködés;
- a vegyesdandár területén elhelyezett honvéd parancsnokságok, hatóságok, csapatok és intézetek gazdaszat-közigazgatási és egészségügyi szolgálati, valamint a lóállomány-kiegészítés és állategészségügyi szolgálat vezetése, ellenőrzése;
- nyilvántartási és kiegészítési (toborzási) ügyek;
- a központi igazgatástól kapott irányítás alapján a testnevelési szervek működésének vezetése, ellenőrzése.

Emellett természetesen hatáskörükbe tartozott az államellenes mozgalmak figyelése, működési területükön a belrend és a belbiztonság fenntartása, építési és kincstári ügyek végzése, valamint a nyugállományú katonák ügyei is.

Ebben a szervi határozványban szabályozta a kerületi testnevelési felügyelő jogállását, feladatait és hatáskörét is. A testnevelési kerület a terület szerinti vegyesdandártól kapta az elnevezést.⁵⁵ Rendeltesége a kerületben működő járási (városi, budapesti, kerületi) és törvényhatósági TENG-kirendeltségeknek testnevelési ügyekben a közigazgatási hatóságok útján való támogatása, az alárendelt járási (városi, budapesti kerületi) és törvényhatósági TENG-szerveknek a vegyesdandár-parancsnokság utasításai szerint történő ellenőrzése.⁵⁶ A felügyelők rejtett elnevezése vezértanácsnok vagy főtanácsnok volt, akiket az államfő nevezett ki, csapatparancsnoki jog- és hatáskörrel rendelkeztek. Alárendeltségükbe tartozott a vegyesdandár területén működő összes járási (városi, budapesti kerületi) és törvényhatóság testnevelési és népgondozó szervezet. A honvédelmi miniszter a szervi határozványban is leszögezte: „*A kerületi testnevelési felügyelő valóságban, de rejtetten minden tekintetben a vegyesdandár parancsnoknak van alárendelve.*”⁵⁷

Bár a katonai ellenőrzés lanyhult, a békeszerződés által tiltott szervezetek rejtésére továbbra is gondot fordítottak, vagy inkább a honvédelmi vezetés minden igyekezete arra irányult, hogy legalább a látszatát fenntartsa a rejtési szabályoknak. Ennek egyik része volt a BM-be, valamint a VKM-be átadott, és a honvédség hadkiegészítését végző szervezetek részére kiadott levelezési-ügyviteli utasítás. Bonyolult és sok esetben követhetetlen rendszer működött, amit az alárendelt szervezetek sem értettek, ugyanakkor a kitűzött célt (a rejtést) sem érte el. „*Az egész utasítás túl komplikált és ebből kifolyólag az ügykezelés nehézkes, többletmunkát okoz és a kitűzött célt – a rejtett alárendelés leplezését – mégsem éri el.*”⁵⁸ – jelentette többek között az 1. honvéd vegyesdandár-parancsnokság. A felső vezetés rövidesen

⁵⁴ HL HM 115000/Eln.1a.-1933.

⁵⁵ A 2. székesfehérvári vegyesdandár területén működő kerületi testnevelési felügyelő elnevezése például „A 2. kerület testnevelési felügyelője” volt.

⁵⁶ HL HM 115000/Eln.1a.-1933, valamint a módosító HL HM 10656/Eln.1a.-1936.

⁵⁷ HL HM 10656/Eln.1a.-1936.

⁵⁸ HL HM 101553/Eln.1a.-1934.

könnyítéseket vezetett be, ami elsősorban a toborzással kapcsolatos ügyekben folytatott levelezésekre (avatási okmányok, puhatólapok stb.), valamint a nyilvántartási ügyekre vonatkozott. A továbbiakban csak a magánszemélyekkel kapcsolatos levelezést kellett a közigazgatási hatóság neve alatt folytatni, minden más esetben – katonai szervezetekkel, polgári- és közigazgatási hatóságokkal – már a saját nevük alatt tehetők ezt. A Honvédelmi Minisztériummal a szolgálati út betartása mellett kellett az ügymenetet bonyolítani.

ELŐZMÉNYEK A KIEGÉSZÍTŐ PARANCSNOKSÁGOK MEGALAKÍTÁSÁHOZ

1928-tól az 1930-as évek közepéig tehát megindult a fokozatos áttérés az általános védkötelezettségre. A védkötelezettség bevezetésének jegyében újabb változások történtek a katonai igazgatás rendszerében, valamint a szolgálati kötelezettség teljesítésében is. Tovább folytatták a már több mint hat éve szolgáló toborzott önkéntesek leszerelését. Az 1934/35-ös szervezési intézkedésben már kétéves tényleges szolgálati kötelezettséget írtak elő. A légierőnél és a folyamórségnél 1935. október 1-jével gyakorlatilag azonnal életbe léptették, a honvédség többi alakulatánál fokozatosan, külön miniszteri rendelettel vezették be. Az évi újoncjutalék mértékét ugyancsak évenként szabályozta a honvédelmi miniszter, az 1913–1918-as évfolyam igénybevételére fokozatosan került sor. A bevonulást is évenként egyszer, október 1-jén hajtották végre. A szervezési rendeletben életbe léptetett változások – alakulatok átnevezése, átszervezése és újjak létrehozása – 1935. október 1-jével lépett hatályba.

A katonai felső vezetés ebben az átmeneti évben is gondosan ügyelt a rejtési, az ellenőrzési szabályok betartására. A szervezési rendeletben a honvédelmi miniszter kiemelte: „*A jelen rendelettel végrehajtásra kerülő szervezési változások »E« szempontokra való tekintettel, szigorúan bizalmas jellegűek.*”⁵⁹ Azonban az állománytáblák szerkesztésénél az „E” szempontokat nem vették figyelembe, mivel mind a létszám, mind a fegyverzet is a valós helyzetet tükrözte.

A szervezési rendelet szerint a vegyesdandár-parancsnokságok ügköre annyiban módosult, hogy átvették a határőrkerületek feletti parancsnoklás jogát is. Továbbá a járási TENG-szervezeteknél a nyilvántartó tisztviselői beosztásokat katonáállományú tisztek is betölthették. A szervezési rendelettel kiadott állománytáblák szerint a vegyesdandár-parancsnokságok szervezetében 7 kerületi testnevelési felügyelő funkcionált, valamint azok alárendeltségében 21 vármegyei, a Budapest fővárosi és 9 törvényhatósági jogú városi TENG-felügyelőség működött. Összesített létszámuk 223 fő volt. A felügyelőségek irányították a 14 Budapest kerületi és a 178 járási, városi TENG-kirendeltségek munkáját. Ezek összesített létszáma 734 fő volt.

A területi katonai igazgatás az előzőekben ismertetett rendben végezte a haderő érdekében a „K” toborzási, nyilvántartási és egyéb hadkiegészítés körébe eső feladatokat. Azonban a haderő titkolt és óvatos fejlesztése már hatékonyabb szervezetet kívánt, ugyanakkor mindjobban kiütközött a hadköteles nyilvántartás fogyatékosága is. Egyre nagyobb igény és főleg törekvés volt tapasztalható a katonai vezetés körében a régi – a háború előtti – *Véd törvény utasítás*ban megfogalmazott kiegészítési szervezetek és a nyilvántartás bevezetésére.

A Honvédelmi Minisztérium 10. (Legénységi) osztálya 1936-ban készített javaslatában a nyilvántartási rendszer megváltoztatását, a kiegészítő kerületek bővítését és kiegészítő parancsnokságok felállítását indítványozta. A nyilvántartást a születési és a tartózkodási

⁵⁹ HL HM 110000/Eln.1a.-1935. 5. §.

helyre alapozva javasolta átszervezni. Ezzel egyidejűleg – mivel az új nyilvántartási rendszer új szervezetet is kívánt – a TENG-szervezetek összevonását és kiegészítő parancsnokságok felállítását javasolta. Javaslatát azzal indokolta, hogy a TENG-szervezetek – a testnevelési és a népgondozó szervek összevonása dacára – nem váltották be a hozzájuk fűzött reményeket. Egyrészt hiányzott a kiegészítői szakismeret, valamint egyéb más, a hadkiegészítési-nyilvántartási munkáktól idegen feladatokat is végeztek. Másrészt az egyes TENG-szervezeteknek nem egységes, vagy közel azonos volt a leterheltségük.

Míndezeket figyelembe véve az osztály 21 kiegészítő parancsnokság felállítását javasolta a következő ütemezéssel és formában:

- a kiegészítő parancsnokságok 1936. szeptember 1-jével alakuljanak meg;
- az előkészítő feladatokat a tervezett székhely szerinti TENG-szervezet hajtja végre;
- az új kiegészítő parancsnokságok átveszik a TENG-szervek eddigi népgondozó és levante ügyköreit, valamint új feladatként felveszik a felmentések, halasztások és kedvezmények elbírálási ügyeit;
- a megalakuló kiegészítő parancsnokságok a vegyesdandár-parancsnokságok alárendeltségébe kerülnek;
- a testnevelési és a népgondozó szervek különválnak.

A javaslatot – bár az észszerűség és a feladatok mennyisége is ezt diktálta – a honvédelmi vezetés nem fogadta el, továbbra is a TENG-szervezetek végezték a haderő toborzásával, nyilvántartásával kapcsolatos feladatokat. Az elutasításban szerepet játszott az a tény is, hogy ekkor még nem volt alkalmas az időpont a trianoni szerződésben foglalt egyik sarkalatos tiltás megszegésére, nevezetesen a hadkiegészítő szervezetek felállítására.⁶⁰

Az 1936/37-es évre kiadott szervezési intézkedés megerősítette az előző évi szervezési rendeletben foglaltakat. Egységessé vált a kétéves katonai szolgálati idő (1936. október 1-től), valamint a honvédség minden katonai szervezetéhez évente csak egy alkalommal, októberben hajtották végre a behívásokat. A hadrendfejlesztés folytán a rendfokozat nélküli legénység 50 734 főre, a „K” tisztetek létszáma 11 508 főre emelkedett, az újonclétszám 37 000 fő volt. A területi katonai igazgatás szervezetében – TENG-szervek – csak minimális változás volt, ami egy új TENG-kirendeltség felállítását jelentette. Összlétszámuk – a felügyelőségnél és a kirendeltségeknél – gyakorlatilag változatlan maradt.⁶¹ Az alá-fölé rendeltségi viszony, a betartandó szolgálati út kevés változtatással megegyezett az 1931-ben elfogadottal.⁶²

Az eddigi mennyiségi, létszámbeli fejlesztés után egyre égetőbbé vált a hadsereg minőségi fejlesztése. Ezt a minőségi fejlesztést gátolták a békeszerződés rendelkezései és a honvédség költségvetési támogatása.

⁶⁰ Szervezési kérdésekben igen, más tekintetben a katonai vezetés már nem tartotta magát a békeszerződés rendelkezéseihez. A honvédelmi miniszter 1936. május 1-én bejelentette a minisztertanácsnak, hogy augusztusban és szeptemberben fegyvergyakorlatokat tart az 1910-es évfolyamnak, mintegy 42 000 főnek. Tekintettel az „E” követelményekre, „A fegyvergyakorlatra való behívást szükség esetén – kifelé – úgy tüntetjük fel, hogy a 6–12 évi szolgálati kötelezettséget vállalt, de e szolgálati kötelezettség letelte előtt szabadságot toborzott legénység lett az 1921. évi XLIX. t. c. 21. §-a alapján ellenőrzési szemlére, illetve rövid belbiztonsági gyakorlatra behívva.” HL HM 112401/Eln.1a.-1936.

⁶¹ HL HM 6000/Eln.1a.-1936. Tehát ez a szervezési rendelet sem említi a kiegészítő parancsnokságokat, vagyis 1936-ban még nem alakultak meg.

⁶² Például a szolgálati út a TENG-kirendeltségek részére a Honvédelmi Minisztériummal toborzási ügyekben a TENG-felügyelőség útján közvetlenül, míg a lötenyészési, nyilvántartási ügyekben az előljáró vegyesdandár-parancsnokságok útján valósult meg. A testnevelési ügyekben (szervezés, kiképzés stb.) mindez minden esetben az előljáró gyalogsági parancsnok, illetve a vegyesdandár-parancsnokság útján történt.

A politikai és a katonai vezetés előtt az elsőrendű elérendő cél a fegyverkezési egyenjogúság elnyerése volt. Hosszú és szívos tárgyalások eredményeként 1938. augusztus 23-án Bledben a kisantantállamok konferenciája egyezményben ismerte el Magyarország fegyverkezési egyenjogúságát. Az egyezmény tartalma a következő volt:

- Magyarország és a kisantantországok erősítik a jószomszédi viszonyt;
- az említett országok elismerik Magyarország fegyverkezési egyenjogúságát és a két fél kölcsönösen lemond az egymás elleni fegyveres erőszak alkalmazásáról;
- az említett országok vállalták a nemzetiségek jogainak (Trianon 54–58. cikk) biztosítását.

1938 nem csak a fegyverkezési egyenjogúság kivívása miatt volt döntő év. Még ugyanabban az évben Darányi Kálmán miniszterelnök a „Győri program” keretében a hadsereg nagyarányú minőségi fejlesztését hirdette meg. A hadseregszervezés az ún. „HUBA hadrend” alapján indult meg.

A honvédelmi miniszter az 1938/39. évi szervezési intézkedésben megállapította: „A m. kir. Honvédségnek szélesebb keretek között meginduló fejlesztése az általános védkötelezettségen és a 2 éves tényleges szolgálati kötelezettségen alapuló védrendszerünk további kiépítését teszi szükségessé.”⁶³ Ez egyaránt kiterjedt a sorköteles, a továbbszolgáló és a hivatásos állomány kiegészítésére és szolgálatának általános szabályaira. A honvédség kiegészítése, a honvédelmi kötelezettségek rendszere, szabályai az 1912. évi véderőtörvény rendelkezései alapján történtek. A szolgálati kötelezettség 1938. október 1-től egységesen két év volt, egyben megszüntették az idő előtti nem tényleges viszonyba helyezést. A rendfokozat nélküli legénység 1938. október 1-jével 66 874 főre emelkedett, az évenként behívásra tervezett újoncállomány 42 256 fő volt.

A kiadott „HUBA I” hadrend jelentős változást hozott a területi katonai igazgatási szervek rendszerében is. A vegyesdandárokat 1938. november 22-én hadtestekké nevezték át, ami elsősorban formai jellegű intézkedés volt, a tartalmi változások a megalakult hadtestszervezetten belül következtek be. A hadtestek hadrendjében szereplő három gyalogsági parancsnokot gyalogdandár-parancsnokká nevezték ki, a gyalogezredeket pedig dandároknak nevezték el. Formailag így minden hadtest három gyalogdandárból állt, ezek azonban a valóságban ezredek voltak, amelyek feltöltését – az életbe léptetendő hadi hadrend szerint – háború esetén tervezték végrehajtani. A hadtestek a béketerületi hatóság szerepét is betöltötték, és nemcsak a haderő, hanem a terület polgári mozgósítását is irányították. A hadtestterületek kiegészítő kerületekre oszlottak, ezek a lakosság számát tekintve nagyjából egyenlők voltak és különböző közigazgatási járásból tevődtek össze.⁶⁴

A szervezési intézkedés keretében a honvédelmi miniszter a TENG-felügyelőségeket és kirendeltségeket megszüntette, és bázisukon, illetve szervezetükön életre hívta a vármegyei (törvényhatósági jogú városi), illetve a járási (Budapest kerületi és városi) katonai parancsnokságokat. A vármegyei katonai parancsnokságok állományába 130 fő hivatásos, valamint 79 fő tisztes és rendfokozat nélküli legénység tartozott. A járási (városi, Budapest kerületi) katonai parancsnokságok állományát – hivatásos és nem hivatásos katona – 1162 fő képezte. Mind a vármegyei, mind a járási (városi) katonai parancsnokságok személyi állományát a honvédelmi miniszter állományvezetési és gazdaság-kezelési szempontból a vármegyében felállított gyalogászálóalrhoz utalta.

⁶³ HL HM 18000/Eln.la.-1938. A szervezési intézkedés alapján a készenlétet 1938. október 1-jével kellett elérni.

⁶⁴ HM 60000/Eln.la.-1938. A hadtestek száma a szervezeti változáskor hét volt, számozásuk I-től VII-ig történt, majd a területgyarapítás után, 1939. január 16-ával Kassa központtal megalakult a VIII. hadtest is.

2. táblázat A területi katonai igazgatás szervezeti rendszere és létszáma 1938. november 22-től (Készítette a szerző)

Forrás: HL HM 15402/Eln.1a.-1939.

Hadtest-parancsnokság	Gyalogdandár-parancsnokság	Gyalogászóalj kiegészítő kerületek száma	Vármegyei (törvény-hatósági jogú városi) katonai parancsnokságok száma (létszáma)	Járási (városi, Budapest kerületi) katonai parancsnokságok száma (létszáma)
III. fokú területi hatóság			II. fokú területi hatóság	I. fokú területi hatóság
I. Hadtest	I/1-3	1–9	4 (41)	42 (275)
II. Hadtest	II/1-3	10–18	5 (32)	22 (140)
III. Hadtest	III/1-3	19–27	3 (20)	29 (147)
IV. Hadtest	IV/1-3	28–36	4 (23)	25 (144)
V. Hadtest	V/1-3	37–45	6 (35)	28 (153)
VI. Hadtest	VI/1-3	46–54	4 (25)	27 (149)
VII. Hadtest	VII/1-3	55–63	6 (32)	26 (154)
Összesen			32 (209)	199 (1162)

Habár a szervezési rendelet előírása szerint az új katonai parancsnokságok a TENG-ek bázisán és személyi állományából alakult meg, maga a testnevelési és népgondozó szervezet megmaradt, és a honvédség haderőn kívüli kiképzését folytatta, valamint vezette a levétképzéseket, a levétkorúak nyilvántartását.

A katonai parancsnokságok feladata, ügyköre gyakorlatilag megegyezett a TENG-felügyelőségek és -kirendeltségek feladatával, ügykörével. Jobbára csak az egyes feladatkörökben és az ügymenetben történtek változások, így a lótenyésztési előadó lónyilvántartói, a népgondozói a továbbiakban kiegészítési ügykört jelölt. Ezenfelül a katonai parancsnokságok – a TENG-szervezetek részére előírt – polgári közigazgatási hatóság neve alatti levelezése is megszűnt.

A következő évben – 1939. január 30-án és február 4-én – megtartott honvédelmi miniszteri vezetői értekezleten megszületett döntés értelmében a területi katonai igazgatási szervezetek újabb átszervezését hajtották végre. Az átszervezés oka a katonai szervezetek mozgósítási feladatainak tehermentesítése, valamint a szakszolgálat decentralizációja volt. A döntés értelmében 1939. május 1-jével a járási katonai parancsnokságokat bevonulási központokká alakították át, valamint létszámemelést hajtottak végre.

A bevonulási központok megalakítása csak egy lépés volt az egységes hadkiegészítő szervezetek létrehozása felé vezető úton. A katonai felső vezetés terveiben nagyarányú haderőfejlesztési elképzelés szerepelt. Ez a mennyiségi növekedés – ugyanakkor minőségi fejlesztés is – hatékony és szakmailag színvonalas hadkiegészítési szervezeteket kívánt.

A HM szervezési osztály vezetője, Soós ezredes 1938 végén javasolta, hogy a honvédség hadrendjével összhangban – a vármegyei katonai parancsnokságok egyidejű részbeni visszafejlesztése mellett – „[...] minden gy. zlj. kiegészítő területén és e területre terjedő hatáskörrel egy járási katonai parancsnokság »honvéd kiegészítő parancsnokság«-gá

*szervezettségük át.*⁶⁵ Ennek a parancsnokságnak feladata lenne az összes haderőn kívüli feladatok egységes intézése, valamint ezek keretében alakulnának meg a bevonulási központok is. Az előterjesztést a honvédelmi miniszter elfogadta azzal a kitételrel, hogy a zászlóalj kiegészítő kerületénél kisebb, járásokra kiterjedő kiegészítő kerületek létesítéséhez nem járul hozzá.

Ezzel az elvi döntéssel elkezdődött a kiegészítő parancsnokságok szervezése, felállítása, amelyek a későbbiekben teljes hatáskörrel és egységesen intézték a haderő-hadkiegészítéssel és katonai előképzéssel, valamint a hadköteles nyilvántartással kapcsolatos összes teendőt. Megszervezésükhöz a jogi alapot az 1939. évi II. törvénycikk szolgáltatta, amely részletesen szabályozta a hadkötelezettséggel kapcsolatos állampolgári, törvényhatósági és egyéb állami feladatokat. Az 1939. évi II. törvénycikk elfogadása mérföldkőnek számított a hazai jogtörténelemben, a honvédelemről rendelkező törvények sorában. Ugyanakkor lényeges kihangsúlyozni: a honvédelemről szóló törvény tette lehetővé, hogy a Honvédelmi Minisztérium legálisan is visszavegye azokat a szervezési és igazgatási feladatokat, amelyeket eddig titkosan (rejtetten) más minisztériumok keretében végeztek. Végül is ez a törvény állította helyre Magyarország teljes katonai egyenjogúságát.

ÖSSZEZGÉS

Az 1927–1939. évek közötti periódusnak egyik legfontosabb mozzanata volt a közvetlen katonai ellenőrzés megszűnése, a SZKEB távozása Magyarország területéről. Mindez persze nem jelentett azonnali haderőfejlesztési kezdeményezést, sőt a honvédelmi miniszter figyelmeztetett a rejtési szabályok még szigorúbb betartására. A magyar kormány, de a katonai felső vezetés sem szerette volna, ha a békeszerződés rendelkezéseinek megsértése miatt a Szövetséges Hatalmak visszaállították volna a közvetlen katonai ellenőrzést. A honvédelmi miniszter ugyan könnyítéseket engedélyezett, de a kiadott rendeletei, intézkedései során kínosan ügyelt a látszatra, arra, hogy a haderő és az azzal kapcsolatos szervezési intézkedések a békeszerződés talaján állnak.

Ezeknek a rejtési szabályoknak a rendszere – főleg az 1930-as évek elejétől – már nagymértékben gátolta a haderő minőségi és mennyiségi fejlesztését, végül a bledi szerződéssel a honvédelmi vezetés megszabadult ezektől a béklyóktól is. A szerződés aláírásától nyíltan is elkezdődhetett a honvédség fejlesztése.

A területi katonai igazgatási szervezetek – főleg rejtett szervezatként – folyamatosan végezték a hadkiegészítéssel kapcsolatos feladataikat. Alapvetően nem az elnevezésen volt a hangsúly, hanem feladataikon, végzett tevékenységükön. Nehézséget a szerteágazó ügymenet, egyes kérdésekben az alá-főlé rendeltségi viszony szövevényes formája okozott. Közeledve az 1939. évhez, a TENG-szervezetek átalakításával, majd a katonai parancsnokságok és a bevonulási központok megszervezésével a honvédelmi vezetés megalapozta a már egységes kiegészítő parancsnokságok felállításának lehetőségét, aminek jogszabályi háttérét az 1939. március 11-én kihirdetett honvédelmi törvény biztosította.

A területi katonai igazgatás működésének új rendszere, a kiegészítő parancsnokságok megalakítása, a mérföldkőnek számító honvédelemről szóló 1939. évi II. törvénycikk elfogadásával vette kezdetét. Hatására a területi katonai igazgatás feladat- és szervezeti rendszere letisztult, kialakultak a katonai hatósági jogkörök fokozatai. Ezzel együtt az újonnan kialakított hadköteles nyilvántartás rendszere már biztosította a hadsereg egyre növekvő

⁶⁵ HL HM 15402/Eln.1a.-1939.

személyi, információs, valamint egyéb, a harc megvívásához szükséges igényeit. Mindezen túl a területi katonai igazgatás jelentős feladata volt a visszatért országrészek katonai közigazgatásának megszervezése és az általuk végzett munka.

FELHASZNÁLT IRODALOM

1912. évi XXX. törvénycikk a véderőről. <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=91200030.TV&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei%3Fpagenum%3D37>
1921. évi XLIX. törvénycikk a m. kir. honvédségről. <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=92100049.TV&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei%3Fpagenum%3D39>
1921. évi LIII. törvénycikk a testnevelésről. <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=92100053.TV&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei%3Fpagenum%3D39>
- Földesi Ferenc: *Volt egyszer egy hadköteles nyilvántartás...* Új Honvédségi Szemle, 2005/11.
- Hetés Tibor – Morva Tamásné: *Csak szolgálati használatra! Iratok a Horthy hadsereg történetéhez 1918–1938.* Zrínyi Kiadó, Budapest, 1968.
- Honvédelmi miniszteri és azok osztályainak rendeletei, utasításai a lábjegyzetben jelölve.
- Juhász Balázs: *Olasz–magyar katonadiplomáciai és katonapolitikai kapcsolatok a Bethlen-kormánytól a Gömbös-kormányig.* PhD-értekezés. ELTE BTK, Budapest, 2014.
- Veszprémvármegyei Hivatalos Lap, 1927. november 9., 47. szám.